

Рукописные карты представляют особую ценность. Они резко отличаются от печатных карт по своему содержанию и размеру изображаемой территории. Рукописные картографические материалы помогают историкам осветить изменения административно-территориального деления, рост и застройку городов и других населенных пунктов, отражают развитие дорог и средств связи, развитие промышленности, рост населения, аграрные отношения и другие стороны социально-экономической жизни.

О. А. Купчинський

СТАТИСТИКА ТА ГЕОГРАФІЯ ДВОЧЛЕННИХ ВІДПРИСВІЙНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ УКРАЇНИ НА -*'їь

У колі проблем, які порушує топонімія, не слід залишати поза увагою питання про кількісну характеристику топонімів, а також їх просторове поширення і локалізацію. Статистика у топонімії виявляє топонімічну систему тієї чи іншої епохи, інформує про її закономірності, відтворює норми розвитку топонімів різних історичних етапів¹. Статистична обробка топонімів допомагає з'ясувати особливості розташування топонімів, динаміку їх розвитку в часі, розкривати невідомі сторінки мови, етнографії, давньої історії. Особливо необхідним є дослідження в такому плані найдавніших топонімічних назв.

Розглянемо один з найраніше відомих у слов'ян тип географічних назв — складні двочленні відприсвійні географічні назви на -*'їь (*Радомишль < Радомисл, Хотевиж < Хотевид, Немир < Немир*).

В українській науці дослідженню вказаних назв приділялась незначна увага. Згадки про них є у працях М. Максимовича², А. Петрушевича³, І. Гальки⁴, М. Кордуби⁵ та ін. Багатий документальний фактичний матеріал і чи не перший лінгвістичний

¹ А. В. Суперанская. Применение метода лингвистической статистики к изучению топонимической системы г. Москвы. Лингвистическая терминология и прикладная топонимика. М., 1964, стор. 119—120.

² М. Максимович. Обзорение старого Киева. — «Киевлянин», 1840, стор. 5—58; Топографические заметки киевлянина. — «Киевлянин», 1841, стор. 39—45, 102—118; Заметки о некоторых летописных названиях местностей. — Археологический съезд в Москве, т. I. М., 1869, СXXXII—СXXXIV, та ін.

³ А. Петрушевич. Критико-исторические рассуждения о надднестрянском городе Галиче и его достопамятностях. Львов, 1888; Лингвистическо-исторические исследования о начатках города Львова и окрестностей его с воззрением на предисторические времена переселения словенских и румынских племен из придунайских стран в предкарпатские области, вып. 1—2. Львов, 1893, 1896.

⁴ И. Галька. Соломир.—Временник ставропигийского института. Львов, 1886, стор. 97—100.

⁵ М. Кордуба. Земля свидетелем минувшего (Географічні назви як історичне джерело). Львів, 1924 (окремий відбиток); Що кажуть нам назви осель. Львів, 1938, та ін.

аналіз цих назв подали в своїх працях І. Свенціцький ⁶, Я. Рудницький ⁷, Л. Гумецька ⁸.

Утворення і розвиток назв на *-*їь* сягає часів Київської держави і навіть періоду її феодальної роздробленості. Початки формування назв на *-*їь* відносяться до ще раніших часів — праїндоевропейської доби ⁹. Перші приклади двочлених назв на *-*їь* на українських землях відомі з візантійських (Агатеї з Мірини) та латинських (Прокопій) джерел VI—VII ст.: **Межь-мир* (інші відчитання — **Меза-мир*, **Meždomŕg < Mežamrōs*); **Доброгост < Δαβρογυζασ* — імена східнослов'янських вождів та племен антів з берегів Дніпра та Дністра ¹⁰. Такі ж двочленні назви, але вже як топоніми засвідчені в VI ст. на інших слов'янських землях ¹¹. Корпус назв українських назв на *-*їь* розглядається в трьох умовно виділених хронологічних рамках: X—XIV ст., XV—XVII ст., XVIII — перша половина XX ст. Рукописні і друковані джерела, а також спеціальна література, що стосується території України, протягом вказаних періодів засвідчують такі назви.

X — XIV ст. *Чорнобиль, Видобич (Видубич) ¹², Дрогобич, Розбор, Самбор, Дорогобуж, Всеволож (2), Білогощ (Білогоща), Оргощ, Радогощ, Стародуб, Інжир?, Мутижир, Перемиль, Володимир, Домамир, Житомир, Ратьмир, Ячмир, Перемишль, Радомишль, Хотимисль, Уненіж, Святополч, Ярополч, Будораж, Збараж, Домарадз, Пораж, Богуславль, Бориславль, Брячиславль, Воротиславль, Ізяславль (Ізяслав), Переяславль, Радьслав, Святослав, Святославль, Судиславль, Ярославль, Ярослав, Тустань.*

XV—XVII ст. *Понебиль, Радобиль, Чорнобиль, Велебич (Велобич), Добробич, Дрогобич, Злобич (Злобичі), Стрибож, Хромбог, Тесоболь (Тисоболь), Видибор (2), Домабор, Желібор (Желібори), Ратибор, Розбор (2), Самбір (Самбор) (3), (Самбір Старий), Скоробор, Собібор, Цицибор (Цецебор), Гостобуж (Остобуж),*

⁶ І. Свенціцький. Нариси з історії української мови. Львів, 1920, стор. 19—21, 33—38.

⁷ Я. Рудницький. Українські відособові географічні назви. — «Життя і знання», число 7-8. Львів, 1936, стор. 206—207; Beiträge zur ukrainischen Ortsnamenkunde. 1. Dorohobuč (Drohobuč); 2. Sambir. — Onomastica, XV. Vinnipeg, 1958, стор. 26—31.

⁸ Л. Гумецька. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV—XV ст. К., 1958, стор. 18—22, 43 та ін.

⁹ Про це свідчить структура двочлених основ назв та генезис суфікса *-*їь*. Пор.: Grundriss der Vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprache... von Karl Brugman. В. П. Strassburg, 1889, § 63, стор. 115—125 та ін.; А. Мейє. Общеславянский язык. М., 1951, стор. 286—287.

¹⁰ Б. Д. Греков. Киевская Русь. М., 1953, стор. 293; М. Рудніскі. Pralotwianiszczyzna — Lechio-Polska, cz. II. Poznań, 1961, стор. 139.

¹¹ S. Rospond. Próbný atlas toponomastyczny Stowiańszczyzny. Z polskich studiów slawistycznych, seria druga. Warszawa, 1963, стор. 177 (окремий відбиток).

¹² У дужках подаються варіанти основної назви і вказується кількість тотожних за звучанням назв, засвідчених понад один раз.

Дорогобуж, Побуж, Тихобуж, Розваж (3), Струваж, Біловиж, Дроговиж, Літовиж, Повиж, Старовиж, Будивой, Всеволож, Розеолож (Розволоже), Семигод, Вельгор (Вільгор), Білогоц (Білогоца), Видогоц-а (Водогоца), Вільгоц-а, Воєгоц, Воргоцш, Доброгоц (Доброгоца) (5), Дорогоцгоц, Літогоц (Літогоце, Лютогоце), Мирогоц-а, Мотогоц?, Радогоц (Радогоца) (5), Ргоц (Оргоц), Семигоц-а, Стогогост, Увегоц, Щедрогоц (Щодрогоц), Велдіж, Нудіж, Ра[д]друж, Стародуб, Болежир, Домажир, Лютोजир, Обжир, Тожир, Боголюб, Милолюб (2), Масло меч, Остромеч, Добромиль, Любомиль (Любомль), Перемиль, Видомир, Вишемер (Вишомир), Володимир (Володимер), Всемир, Жизномир, Житомир, Ідемер, Кажмир, Ластомир, Лицемир, Літомир, Лукомир, Любомир (3), Немер (Немири), Нусмир, Передмир, Поздимер (Пождимир), Семир, Самир (Сямир), Станимир, Татомир, Тумир, Ушомир, Хотимир, Чемер (2), Ячимир (Ячмир), Дрогомишль, Здомишль, Зломишль, Перемишль (2), Радомишль (2), Хотмишль, Чамишль, Безніж, Вітоніж, Вороніж, Доброніж, Доманіж, Заніж, Зденіж (Зданіж, Деніж), Обеніж, Обніж, Малоніж, Радоніж, Уніж (Войніж), Чаніж (Ченяж), Чорніж, Будораж (Будорож) (2), Домарадз (Домаредз), Збараж (Збираж, Сбораж), Збураж, Пораж, Сураж (2), Переросль (Переросля) (2), Богуславль (Богуслав), Борислав (Борслав), Брацлавль (Брацлав), Воло[д]славль (Волослав), Всеслав-я, Заслав-я, Ізяславль (Жославль, Заслав), Пац[с]лав (Пацлав), Переяславль (Перяслав), Радслав-я, Станіслав, Страхослав, Тихослав (Тихослов), Хотеславль (Хотеслав), Ярослав, Ярослав (Ярослав Старий), Тростань?, Тустань (2), Добротвор.

XVIII — перша половина XX ст. Понебиль, Сестробиль, Чорнобиль, Велебич, Дрогобич, Злобич, Злобич (Злобичі), Радобич, Милобож (2), Мислобож, Стрибож (Стрибіж, Стрибуж) (2), Хвалибог, Тесоболь, Андибор (Анабор, Аннабор), Видибор (2), Гронібор (Гранібор), Желібор (Желібори, Жилибор), Мислибор (Мислибори), Розбор (2), Самбір (2), Самбір Великий, Самбір Малий, Самбір Старий, Собібор, Судибор, Троебор, Цицибор, Яснобор (Яснобір), Драгобрат, Лівобрат (Леобрат), Небрат, Гостобуж (Остобуж), Дорогобуж, Тихобуж, Святобуж-е, Розваж (2), Біловиж, Дроговиж, Куновиж (Куновид, Коновид), Літовиж, Любовиж (Любовидз), Меневиж (Меневеж), Сувид (2), Тиховиж, Хотевиж, Станिवиж (Станивеж), Будивой, [В]сиволож, Вельгор (2), Стривигор, Чагор (4), Білогоц, Білогоц-а, Блогоц, Вегоц-а, Вельгоц-а, Вигоц-а, Вільгоц-е, Воєгоц-а (2), Доброгоц-а, Дорогоцгоц-а, Літогоц-а, Мирогоц-а (2), Пельгоц-а, Перегоц (Перегороц), Радогоц-а, Радогоц (Раходоц) (2), Радогоц Великий, Радогоц Малий, Рогоц-а (Оргоц, Ргоц), Снагость, Тугоц-і, Угость, Щедрогоц (Щодрогоц), Ягоц (Ягориц), Богдан (2), Бездіж, Велдіж, Нудіж-е, Овседруж, Ра[д]друж, Седруж, Козодуб, Стародуб, Балажир, Домажир, Обжир (Обзир), Тожир, Перелюб, Боголюб, Хотилюб, Масло меч, Остромеч, Радомеч, Телемеч, Будимиль (Будимилья, Будимля),

Добромиль, Перемиль, Андомир, Будимер (Будимеж?), Будомир, Буймер, Буймер (Буймар), Буймер (Буймир), Буймир, Бутмир (Бутмер), Вадмир, Вечемир, Видимир, Вишомир, Володимир, Влододимир, Ждимир, Жизномир, Житомир, Жатормир, Зборомир, Ідемер (Огдемер), Кажмир Великий, Кажмир Малий, Кажмир Руський, Казимир (2), Козомир, Ладомер (Ладомир), Ладомир (Ладомирова), Ластомир, Лицемир, Літомир, Літомир (Лотомир, Лютомир), Літомир, Лукомер (Лукомир), Любомир (3), Немер (Немири), Усьмир (Осьмир), Поздимир (Пождимир), Ракомир, Румир, Семир, Семир (Сімір, Симири), Семир (Сямир), Соломир, Соломир (Саломир), Станимир, Станимир (Станомир Великий, Станомир Малий), Тугомир, Тумир, Устимир, Ушомир, Хотимир, Хотимир (Хотомер), Чемер, Ячимир (Ячмир), Будимишль, Добромішль (3), Дрогомишль, Жеримишль (Жеримишль), Здомишль, Зломишль, Перемішль (2), П[е]р[е]мишль, Радомишль (4), Чамишль, Яномішль (Іваномішль), Вітоніж, Вороніж, Доброніж, Доманіж, Заніж, Зденіж, Людніж, Малоніж, Незнаніж, Обніж, Обніж-е, Переніж (3), Переніж Великий, Переніж Малий, Уніж, Уніж (Уніч, Унеч), Чаніж (Чаниж), Ченіж, Черніж, Чорніж, Будораж (Будорож) (2), Вітораж, Дома-радз, Збараж (2), Збараж? (Збораж), Збураж (Збораж), Злораж? (Злорас), Невраж, Нераж, Пораж, Сураж (3), Переросль, Переросль (Перерісль), Переросль (Переросля), Богуслав (3), Богуславль (Богуслав), Борислав (2), Брацлав, Бугослав, Вислав-а, Всеслав-я, Гориславль (Мирослав), Морислав, Пауц[л]ав, Переяславль (Переяслав), Преслав, Святослав, Станислав (3), Страхослав, Тихослав, Хотеслав (Хотислов), Ярослав, Любостань, Тростань?, Тустань (2), Добротвор (Добротвір), Нехвал, Семихоч-е, Турохоч (Турохоть, Турохить)¹³.

Поданий перелік не вичерпує усіх назв на *-*їь* України. Це пояснюється, головним чином, неповним опрацюванням джерел, а також свідомим пропуском ряду назв через їх семантичну непрозорість (Тараж вар. Тураж; Каниж?, Меджибож і т. д.). Ряд назв, таких, як Дидибар, Кисобул, Чербул, Жаловір, Домолоч, Остодор (вар. Гостодор), Жолваж, Радобут, Костобобр, Козодав, Терпигор, вимагає додаткового вивчення. Не увійшли в список назви, які виникли внаслідок перейменувань: Берислав (колись Кизикирмень), Здислав (інакше Буша) та ін., оскільки вони відмінні за своїм походженням від давніх назв на *-*їь* і присвоювалися, здебільшого, об'єктам механічно. Проте до нього включені топоніми, які не значаться у новітній літературі, бо «зникли» (хоч народ користується ними) через останні свавільні перейменування

¹³ У цей список з окремими змінами увійшли назви, подані нами у розділі «Двочленні географічні назви України на *-*їь* (матеріали до українського топонімічного словника)» колективної монографії «Питання історії української мови». К., 1969.

населених пунктів (наприклад, назви *Гостобуж* (вар. *Остобуж*), *Дроговиж*, *Тожир*, *Бутмир* змінені на нові — *Острівок*, *Верхньо-дорожнє*, *Борисівка*, *Прип'ять*).

Подані в переліку топонімічні назви на *-*їь* українських територій групуються у вказаних хронологічних межах таким чином (табл. 1).

Таблиця 1

X—перша половина XX ст.	X—XIV ст.			XV—XVII ст.			XVIII— перша половина XX ст.		
	назви на <i>-*їь</i> , збережені з попередніх сторіч	новозасвідчені назви на <i>-*їь</i>	кількість усіх назв на <i>-*їь</i>	назви на <i>-*їь</i> , збережені з попередніх сторіч	новозасвідчені назви на <i>-*їь</i>	кількість усіх назв на <i>-*їь</i>	назви на <i>-*їь</i> , збережені з попередніх сторіч	новозасвідчені назви на <i>-*їь</i>	кількість усіх назв на <i>-*їь</i>
328	—	—	43	27	138	165	130	134	264

Спираючись лише на цифрові дані табл. 1, можна зробити висновок про наявність на Україні значної кількості назв на *-*їь* (полишаємо в стороні сотні відприсвійних назв на *-*їь*, таких, як *Видомль*, *Жадомль*, також *Путивль*, *Русивль* або *Хотомля*, *Судомля*, *Яромля* і т. д.; не розглядаємо також численні одночленні відприсвійні топоніми на *-*їь*, як *Добриль*, *Володз*, *Тур*, *Полн* або *Гоц* (вар. *Гоца*)¹⁴). Наявність відприсвійного типу назв на *-*їь* на Україні в документований період, що не характерний для творення назв на *-*їь* і в який фактично лише рееструються раніше утворені топоніми, дає підстави вважати, що на українських землях він був більш продуктивним у давніші часи. Протягом ряду сторіч відбувалася зміна як загальної кількості назв на *-*їь*, так і кількості їх в межах кожного століття. Не всі назви, що зустрічаються у першому чи другому умовно виділених нами хронологічних періодах, засвідчені в третьому періоді і навпаки. В X—XIV ст. зникло 16 назв і перейшло в XV—XVII ст. — 27; у XV—XVII ст. зникло 35 назв і перейшло у XVIII — першу половину XX ст. 130 назв. Зникнення їх відбувається й тепер. Зіставлення відсотків зниклих назв у першому і другому періодах (37 і 21%) показує, що відмирання їх було інтенсивнішим у перший період. Відсоток зниклих назв у третьому періоді менший, ніж у другому.

Причини нестійкості та відмирання цього давнього типу назв різні. У ранні періоди зникнення назв часто викликалося ліквіда-

¹⁴ Не можемо погодитися з думкою С. Роспонда, що тип назв на *-*їь* непродуктивний для України. (S. Rospond. Stratygrafia toponimiczna. Z polskich studiów slawistycznych. Warszawa, 1958, стор. 177, 185). Вона може призвести до ненаукових тверджень щодо трактування автохтонності ряду територій українських земель.

цією об'єктів (пор. назви городів *Святополч* на Дніпрі, *Всеволож* на Бузі, дворів — *Бориславль*, *Брячиславль*, *Ярославль*, *Судиславль* у Києві, Галичі). У ряді випадків відмерлі назви колишніх населених пунктів збереглися по сьогодні у мікротопонімії та гідронімії, наприклад у назвах річок, другим членом яких виступає компонент *-гощ* (*Вигощ-а*, *Угость*). Вони утворені від назв об'єктів, є вторинними по відношенню до давніх назв населених пунктів і нічим іншим, як первісними назвами укріплених поселень, що розташовувалися колись над цими річками¹⁵. За останнє сторіччя у зв'язку з комасацією ґрунтів, дренажними роботами, ліквідацією дрібних поселень та об'єднанням земельних масивів стародавні географічні назви, втрачаючи фізичну основу, зникають. Саме це, мабуть, є однією з причин порівняно незначної кількості засвідчень мікротопонімів та гідронімів на *-*jь* на родючих землях Поділля, Брацлавщини, на Лівобережній Україні — в басейнах рік Сули, Ворскли, Сіверського Дінця — та помітного їх збільшення на Поліссі чи у гірських районах України¹⁶. Назви на *-*jь* могли відмирати при існуванні об'єктів через мовно-граматичні зміни (*Розваж* > *Розважів*, *Ярополч* > *Яроповичі*, *Передмир* > *Передмирка*, *Радоніж* > *Радошын*) або через перейменування.

Таким чином, добуті на основі документальних пам'яток цифрові дані про топоніми не завжди можна приймати як стабільні кількісні показники назв на *-*jь* досліджуваної території. Ці дані не можуть бути вихідним матеріалом і при вивченні тих чи інших проблем. Вони змінюються і, як правило, потребують доповнення. Відомо, що кількість топонімів диктується тим документальним матеріалом, який досліднику вдалося вивчити і опрацювати (або який зберігся взагалі), і відображає наявність топонімів в певних хронологічних межах настільки, наскільки їх зафіксували джерела того часу. Наприклад, віднесення назви *Станимир* (Львівщина), вперше засвідченої 1400 р., до XV ст. — умовне, бо вона могла існувати раніше. Найкращим взірцем відносного, а інколи й випадкового датування назв на *-*jь* на основі документів є засвідчення одних і тих же назв у X—XI ст., відсутність їх у XIII—XIV ст. і поява в XV ст. тощо. Тому розв'язання питання продуктивності назв на *-*jь*, встановлення етапів колонізації лише на базі статистичних даних документальних засвідчень топонімів дуже ускладнено. Непродуктивність назв на *-*jь* з XIII—XIV ст. на східнослов'янських землях¹⁷ обернено пропорціональна зростаючій кіль-

¹⁵ С. Роспонд. Структура и классификация древневосточнославянских антропонимов (имена). — «Вопросы языкознания», 1965, № 3, стор. 8.

¹⁶ Остаточно це питання буде з'ясоване після повного вивчення мікротопонімії України.

¹⁷ А. Селищев. Происхождение русских фамилий, личных имен и прозвищ. — Ученые записки Московского государственного университета им. М. В. Ломоносова. Труды кафедры русского языка, вып. 128, кн. 1. М., 1948, стор. 130.

кості документальних джерел і засвідченості їх тут. Це спостерігається також в інших слов'янських країнах.

Таким чином, кількісні дані назв на **-*їь** України за вказані періоди дозволяють робити висновок лише про наявність їх на відповідних етапах, а не про розвиток, тим більше типовість чи нетиповість їх взагалі. Для недокументованого або майже недокументованого історичного періоду українських земель (X—XIII ст.) статистика документальних засвідчень при дослідженні питань мови, історії набирає великої пізнавальної цінності тільки за умови одночасного проведення аналізу їх структури та значення, вивчення їх географічного поширення та при порівнянні результатів цих досліджень з даними інших наук. Хронологія назв на **-*їь**, складена на основі документів, є допоміжно-ілюстративним фактором.

Цікавою як з мовного, так і з історичного боку є статистика даних структурно-семантичного аналізу назв, в основу якого кладеться другий член двочленних відприсвійних назв на **-*їь**.

На землях України протягом вказаних століть виділяються 33 структурні групи назв, а саме: **-биль, -бич, -біж/-бож, -бір/-бор, -боль, -брат, -буж, -важ, -виж, -вой, -волож, -год/-гож, -гор, -гощ, -дан, -діж, -друж, -дуб, -жир, -люб/-любль, -меч, -миль, -мир/-мер, -мишль, -ніж, -полч, -раж, -росль, -слав/-славль, -стань, -твір, -хвал, -хоч**. Розгляд топонімів на **-*їь** за другим членом не довільний. Друга частина їх історично прозоріша за значенням (менша кількісно), значно стабільніша у словотворчому відношенні, дає більший ефект при визначенні часу утворення назв даного типу. Відомо, що моделі, у другому члені яких виступають морфемі **-мир/-мер, -миль, -мишль, -жир, -бор, -виж** і т. д., беруть свій початок з праслов'янської епохи, моделі ж з **-дан, -дуб, -хвал** — це пізніші інновації¹⁸, поява яких на території України, можливо, відноситься до часів Київської Русі або до ще пізніших. Топоніми з другим членом **-слав/-славль**, у більшості випадків, — пізнішого походження. Встановлення хронологічних меж вживання тієї чи іншої групи назв на **-*їь** у порівнянні з кількістю цих назв на певній території дає цінні відомості для вивчення антропонімів та їх різновидів, історичної лінгвогеографії, дослідження історії залюднення територій та колонізаційних рухів населення.

Двочленні назви на **-*їь** України, класифіковані за другим членом основ, виступають у вказані вище періоди в різних кількісних відношеннях (табл. 2).

Як видно з табл. 2, кількість засвідчень назв у групах неоднакова. Найпоширенішими є назви з компонентами **-мир/-мер** (65),

¹⁸ T. Milewski. Ewolucja morfologiczna indoeuropejskich złożonych imion osobowych. — Biuletyn Polskiego Językoznawczego Towarzystwa, z. Xvii. Wrocław — Kraków, 1957, стор. 37—68; його ж. Ze studiów nad antroponimią indoeuropejską. — «Onomastica», rocz. III, z. 2. Wrocław, 1957, стор. 349—379; С. Роспанд. Структура и классификация древневосточнославянских антропонимов (имена), стор. 3—21.

-слав/-славль (41), -гощ (39), -бір/-бор (24), -ніж (25). Мінімальна кількість засвідчень припадає на назви з компонентами -боль, -вой, -год/-гож, -твір, -хвал.

Помітна розбіжність існує між кількістю структурних груп назв усіх хронологічних періодів. У першому періоді виявлено лише

Таблиця 2

№ п. п.	Другий член двочленних назв на -*'ь	Загальна кількість назв	X—XIV ст.		XV—XVII ст.		XVIII—перша пол. XX ст.	
			кількість	%	кількість	%	кількість	%
1	-биль: Сестробиль	4	1	2,32	3	1,81	3	1,13
2	-бич: Добробич	7	2	4,51	4	2,42	5	1,90
3	-біж/-бож: Стрибіж/ Стрибож	8	—	—	2	1,21	6	2,27
4	-бір/-бор: Самбір/До- мабор	24	2	4,51	14	8,48	19	7,19
5	-боль: Тесоболь	1	—	—	1	0,6	1	0,38
6	-брат: Драгобрат	3	—	—	—	—	3	1,13
7	-буж: Дорогобуж	4	1	2,32	4	2,42	4	1,51
8	-важ: Розваж	4	—	—	4	2,42	2	0,75
9	-виж: Літовиж	13	—	—	5	3,03	11	4,16
10	-вой: Будивой	1	—	—	1	0,6	1	0,38
11	-волож: Всеволож	3	2	4,51	2	1,21	1	0,38
12	-год: Семигод	1	—	—	1	0,6	—	—
13	-гор: Вельгор	7	—	—	1	0,6	7	2,65
14	-гощ: Радогощ	39	3	7,00	24	14,54	27	10,22
15	-дан: Богдан	2	—	—	—	—	2	0,75
16	-діж: Бездіж	3	—	—	2	1,21	3	1,13
17	-друж: Седруж	3	—	—	1	0,6	3	1,13
18	-дуб: Стародуб	2	1	2,32	1	0,6	2	0,75
19	-жир: Домажир	8	2	4,51	5	3,03	4	1,51
20	-люб/-любль: Пере- люб/Милолюбль	5	—	—	3	1,81	3	1,13
21	-меч: Масло меч	4	—	—	2	1,21	4	1,51
22	-миль: Добромиль	4	1	2,32	3	1,81	3	1,13
23	-мир/-мер: Станмир/ Буймер	65	5	11,62	29	17,57	56	21,21
24	-мишль: Добромишль	19	3	7,00	9	5,45	17	6,44
25	-ніж: Малоніж	25	1	2,32	14	8,48	22	8,33
26	-полч: Ярополч	2	2	4,51	—	—	—	—
27	-раж: Будораж	15	4	9,30	8	4,84	15	5,68
28	-росль: Переросль	3	—	—	2	1,21	3	1,13
29	-слав/-славль: Борис- лав/Судославль	41	12	28,00	16	9,7	29	11,00
30	-стань: Тустань	4	1	2,32	3	1,81	4	1,51
31	-твір: Добротвір	1	—	—	1	0,6	1	0,38
32	-хвал: Нехвал	1	—	—	—	—	1	0,38
33	-хоч: Семихоч	2	—	—	—	—	2	0,75
Разом		328	43	99,49	165	99,87	264	99,90

16 структурних груп, у другому — 28, у третьому — 32. Щодо кількості назв у групах, то помітне розходження засвідчень простежується у групах **-бір/-бор**, **-ніж**, **-гощ**, **-мир/-мер** (між першим і третім періодами воно відповідно виражається такими цифрами — 17, 21, 24, 51). Це пояснюється так само відсутністю документальних матеріалів за раніше століття (I період) і збільшенням їх кількості в пізніші, зокрема новітні, часи (II—III період). У ряді груп — **-бич**, **-биль**, **-дуб**, **-слав/-славль** — спостерігаються більш-менш однакові кількісні співвідношення між назвами протягом усього часу. У групах **-волож**, **-полч** помітно зменшуються засвідчення в пізніші часи.

У цілому ті групи назв, які засвідчені у другому періоді 5 разів і менше, а в третьому 11 разів і менше, як правило, не фігурують у першому періоді. Це дає підстави апріорно вважати, що одиничні засвідчення назв у групах у другому та третьому періодах говорять про незначну поширеність цих назв у ранні століття або, що цілком можливо, вказують на зворотне — та чи інша група назв відображає залишок колись широко продуктивних назв.

Вказані найчисленніші групи двочленних назв України представлені майже на всіх слов'янських землях, і утворювалися вони в давній період історії слов'ян. Це стосується більшості груп назв, виявлених на українських землях, навіть мінімально поширених (**-вой**, **-твір** і т. д.). Такі групи, як **-твір**, **-год/-гож**, **-меч**, **-хоч**, відносяться до рідкісних у слов'янській топонімії. Вони, можливо, молодшого походження і за своєю структурно-значенневою характеристикою належать до словотворчих інновацій однієї слов'янської мови.

Вичерпне використання відомостей з топонімії для історії майже неможливе без всебічного дослідження топонімичного матеріалу, насамперед вивчення географії поширення назв.

За даними наших спостережень над картографічними матеріалами, а також досліджень спеціальної літератури, назви на **-*їь** широко розповсюджені в Чехії, Словаччині, у південних, південно-східних та центральних районах Польщі, у Білорусії, частково в північно-західних і західних областях РРФСР. Поширені вони на території лужичан, дуже рідко у Болгарії, Югославії. Значна кількість назв на **-*їь** припадає на Україну.

Нааявність назв на **-*їь** в усіх слов'ян дозволяє нам, для зручності дослідження, поділити ареал на три частини: східну, західну та південну. В межах кожної з цих частин територію ареалу назв на **-*їь** можна розділити на зони. Критерієм такого поділу є мовні кордони одного чи кількох народів. Зручність такого поділу полягає у тому, що дає можливість простежити специфіку розвитку назв в умовах малих територій і докладно порівняти дані просторового аналізу назв з даними історії, археології і т. д. Зведені дані зон ареалу, зокрема таких топонімичних архітипів, як назви на **-*їь**,

-ичі, -ани тощо, містять цінні відомості, необхідні для дослідження історії слов'ян від найдавніших епох.

Українська зона топонімів на **-*jь** є південно-західною окраїною східної частини ареалу назв на **-*jь**. Поширення топонімів на **-*jь** на Україні просторово чітко окреслене¹⁹. Вони концентруються головним чином у західних, північно-західних та північно-східних областях республіки, захоплюючи частково північні райони сучасних Вінницької, Черкаської, Полтавської та Харківської областей і майже всю Хмельницьку область. За адміністративним поділом середини XVI—початку XVII ст. зона назв на **-*jь** охоплювала Руське, Белзьке, Волинське, Київське (без крайніх південних староств), Чернігівське (на півдні з Миргородським та північною частиною Кропивницького і Полтавського полків) воеводства, Холмську землю, південні та південно-східні староства Берестейського воеводства разом з Дорогичинською землею, північно-західну частину Подільського воеводства та північну частину Брацлавського не південніше м. Брацлава, закарпатську та частину буковинської Русі. Лише окремі назви, як вкраплення, є в центральних областях України і на крайньому півдні її (Станіслав).

Протягом документованого періоду українська зона ареалу назв на **-*jь** завжди збігалася з межами вище вказаних територій. З X ст. і до першої половини XX ст. різних переміщень зони **-*jь** не відбувалося, але в окремих місцях межі її протягом виділених нами трьох хронологічних періодів дещо змінювалися.

Найбільше розходження кордонів зони помічаємо в перший і два останні періоди. У X—XIV ст. крайніми південними точками зони були на заході України Тустань, Судиславль, на Правобережжі — Ярополч і Богуслав, на Лівобережжі — Інжир? і Хотмисьль. Досить значне скорочення її території відбулося у північно-західній частині (рис. 1—3). У зв'язку з цим південно-східна та західна окраїни зони стали порівняно звуженими. Що ж до східної частини зони, зокрема Лівобережжя, то її межі тут накладаються протягом усіх періодів.

Вказані розходження обумовлюються кількістю документальних засвідчень назв на **-*jь** у відповідні періоди. Те, що назви на **-*jь** у X—XIV ст. не виявлено вище Володимира, Перемиля, Дорогобужа, Ізяслава на Волині та Поліссі, а також нижче Самбора, Тустаня на Прикарпатті, пояснюється лише відсутністю документальних згадок про назви на означеній території. Це аж ніяк не свідчить про справжні розміри української зони на той час. Підтвердженням останнього є те, що в наступний період (XV—XVII ст.) назви на **-*jь** на Поліссі, зокрема між нижнім Стирем і середнім

¹⁹ Крім власне території Української РСР розглядаються окраїнні, прикордонні західні, північно-західні та північно-східні землі, які історично належали до України або заселялись чи заселені українцями.

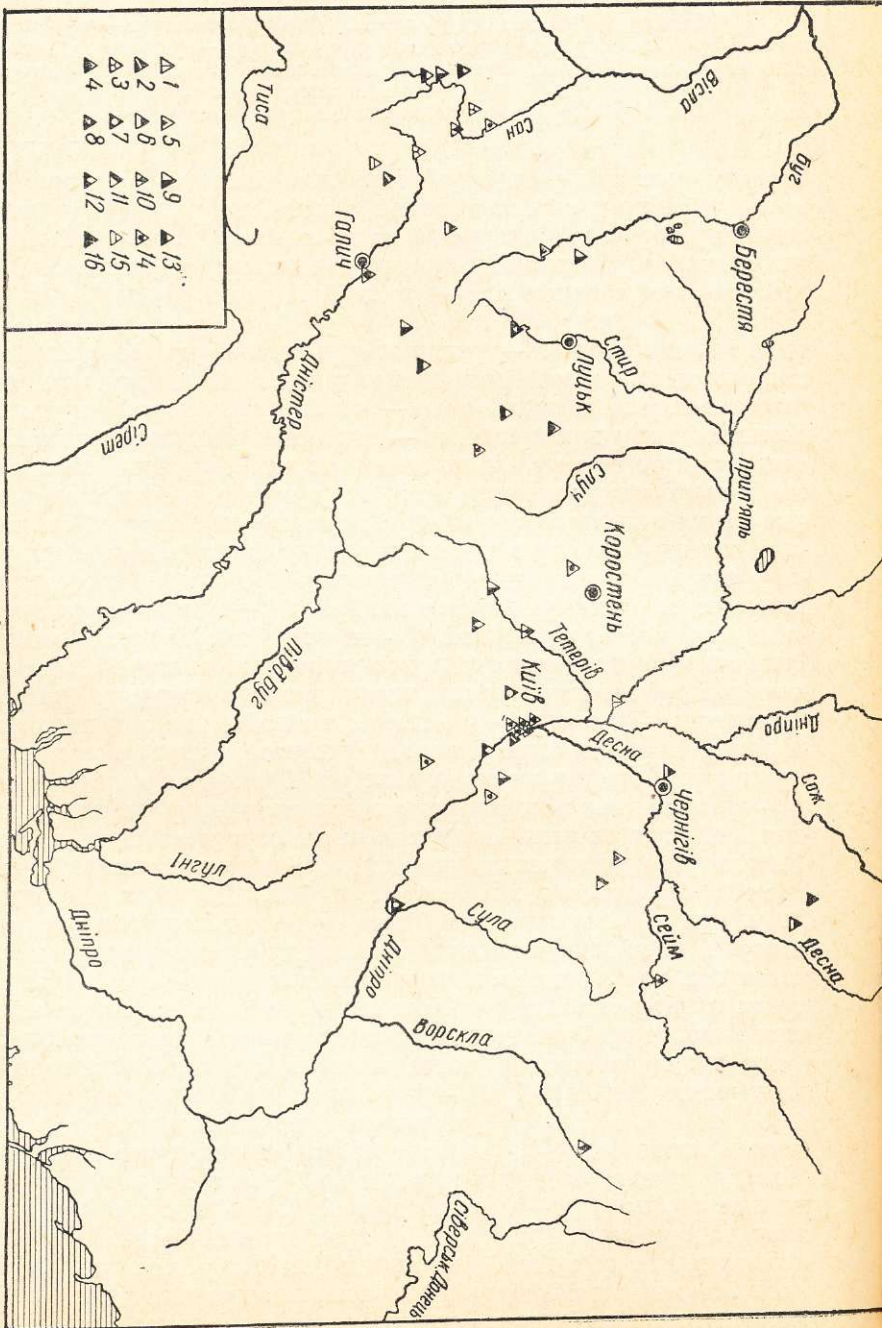

Рис. 1. Відпривітні двоуглені географічні назви України на *ІХ—XIV ст.

1 — биль; 2 — бич; 3 — бір/бор; 4 — божи; 5 — волок; 6 — гол; 7 — жир; 8 — миль; 9 — амр/мер; 10 — миль; 11 — ніж;
 12 — подч; 13 — раж; 14 — став/славль; 15 — станы; 16 — дуб.

Бугом (там, де вони у перший період зовсім відсутні), творять одне із найбільших скупчень цих назв на Україні (рис. 2). Причому вони не відрізняються ні структурою, ні семантикою, а також територіальним розташуванням своїх об'єктів від назв південніших територій, які згадуються у пам'ятках X—XIV ст.²⁰ Навпаки, саме на поліських землях, очевидно, завдяки складним топографічним особливостям, серед назв на *-*jь* збереглося чимало реліктних щодо структури і значення.

Отже, аналіз структури назв на *-*jь* усієї української зони (першого і другого членів основ топонімів незалежно від місця знаходження назв у зоні), їх значення (в основі усіх поданих назв лежать спільнослов'янські та давньоруські антропоніми), а також дані територіального поширення назв протягом трьох виділених нами періодів (тотожні за значенням назви знаходяться у різних частинах зони, наприклад, Самбір, Добромишль, Ярослав і т. д.) дозволяють в цілому розглядати зону як географічну єдність, створену на самобутній антропологічній основі, межі якої встановлюються на підставі зіставлень засвідчень назв за весь документований період. Вихідними при визначенні меж зони назв на *-*jь* повинні бути ті періоди, у які засвідчено найбільшу кількість їх.

На основі даних розподілу топонімічного матеріалу української зони та зон сусідніх територій — Словаччини, Польщі, Білорусії, РРФСР, а також даних історії, етнографії, археології можна приблизно встановити західну, північну, північно-східну та південно-східну межу назв на *-*jь* української зони. Вона проходить: а) на заході — від східних околиць Пряшева та західних околиць Ужгорода по річках Топлі та Ондаві на північ через Карпати, південніше Яслиськ, на Сяночину, східніше Ряшева, Білгорая, по р. Вепру до Красностава, далі, перейшовши на правий берег Вепра, строго на північ, східніше Радзиня і Седлець до Буга; на Забужжі по р. Нурець, звідки на північний схід до р. Нарви; ряд відрізків західної межі зони — територія між Красноставом і Седльцями, район р. Нурець — чітко виділяється, очевидно, через несприятливі для заселення у давнину умови на цих землях; у південній частині — район Перемишля — межа має перехідний характер (рис. 2—3)²¹;

б) на півночі і північному сході — від околиць м. Більська, південно-західніше Біловезької пущі, притоками р. Лісної до м. Пружан, далі р. Яселдою на схід до Прип'яті, а Прип'яттю до околиць Мозиря і Брагіна, прямуючи на схід до Дніпра; Дніпром по державному кордону між Білорусією та Україною, сягаючи

²⁰ Пор. поданий вище перелік назв та матеріали словника топонімів на *-*jь* (О. Купчинський. Назв. праця).

²¹ Інтересні спостереження щодо західної межі подає картосхема поширення назв на *-*jь* Польщі X—XVI ст. F. Nieskuła. Polskie nazwy miejscowe z sufiksem *-*jь*. — Rozprawy Komisji językowej, V. Wrocław, 1965, стор. 70.

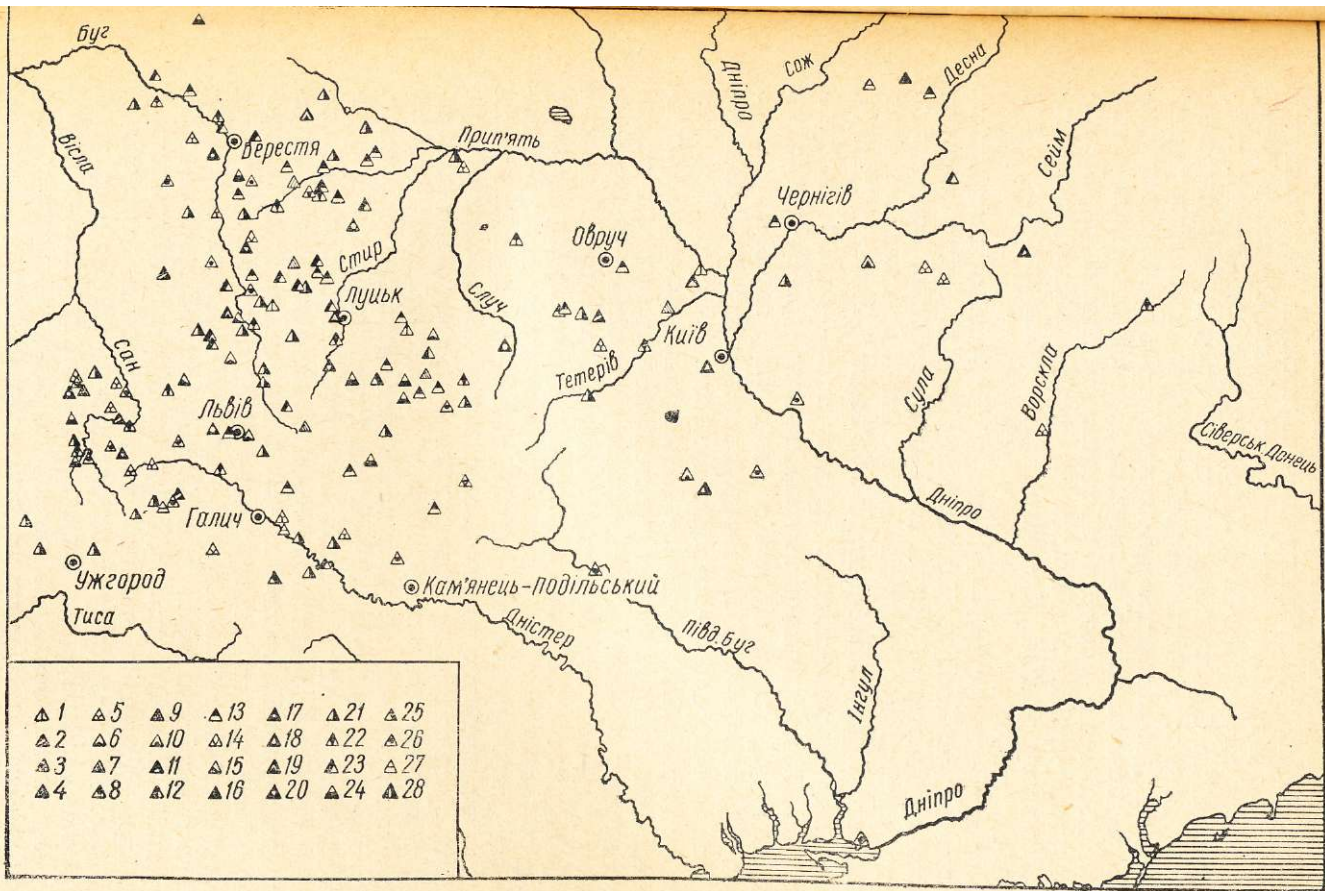

Рис. 2. Відприсвійні двочленні географічні назви України на -*їь XV—XVII ст.

1 — -биль; 2 — -бич; 3 — -біж/-бож; 4 — -боль; 5 — -бір/-бор; 6 — -буж; 7 — -важ;
 8 — -виж; 9 — -вой; 10 — -волож; 11 — -год/-гож; 12 — -гор; 13 — -гощ; 14 — -діж;
 15 — -друж; 16 — -дуб; 17 — -жир; 18 — -люб/-любль; 19 — -меч; 20 — -миль;
 21 — -мир/-мер; 22 — -мишль; 23 — -ніж; 24 — -раж; 25 — -росль; 26 —
 -слав/славль; 27 — -стань; 28 — -твір.

кордонів РРФСР, на північний схід до початків р. Снова та околиць Мглина і Почепа (крайні центри північних сотень Чернігівського намісництва); від Почепа на південь по річках Судості і Десні, перетинаючи кордон РРФСР з Україною, у район Шостки, звідкіля північніше Сум на південний схід до з'єднання з південно-західною межею; північна і північно-східна межі зони у ряді відрізків теж досить виразно виділяються, крім крайньої північно-східної та частково східної частини; крайня південно- та північно-західна межі зони і сьогодні збігаються з межами українсько-словацьких, українсько-польських та українсько-білоруських говірок, що вказує на давній історико-мовний рубіж, важкоперехідну міжетнічну лінію;

в) на південному сході — з півдня на північний схід південніше м. Рахова на м. Косів та Чернівці, на північ до Дністра в район впадіння у Дністер р. Ушиці, далі на м. Брацлав, Богуслав до Дніпра, прямуючи південніше Переяслава-Хмельницького через околиці міст Прилук, Лебедина на Грайворон і Білгород (рис. 3).

Вивчення південно-східного кордону зони — одне із найважчих завдань при дослідженні географії назв на *-*jь*. Він проходить по дуже висунутих на південь об'єктах назв, засвідчених ще з XV ст. Територія обабіч його виступає в останні сторіччя як периферійна країна зони — зокрема, Поділля, північна Брацлавщина аж до р. Росі. Починаючи з XV ст., між межею зони і основним масивом поширення назв простежуються розриви, а наявні назви на цих територіях здебільшого розпорошені. Це утворює основну трудність при встановленні межі. Проте наявність назв на *-*jь* на цих землях протягом документованого періоду (на зміну відмерлим топонімам другого періоду в третьому періоді з'явилися нові, пор. перелік назв, табл. 1, рис. 2—3) і змінність у розривах між проведеною межею та основним масивом зони протягом останніх п'яти століть дає підстави вважати, що саме вказана територія на південному сході є краєм української зони назв на *-*jь*, а межа проходить чи не по її найпівденніших форпостах. Назви на *-*jь* південно-східної частини зони були розмиті історичними лихоліттями і пізніше витіснені іншими топонімічними накруваннями. Що ж до межі зони *-*jь* на Лівобережжі, то вона проходить по території, більш насиченій цими назвами в усі три хронологічні періоди, хоч і вона також є периферією зони.

Не виключена можливість, що назви на *-*jь* існували південніше позначеної нами межі. Їх помічаємо в останні сторіччя на Лівобережній Україні: Скоробор, Богуслав, Морислав, Радомишль і т. д. (пор. територію, виділену як відхилення південно-східної межі, рис. 3). Сліди просування назв на *-*jь* на південь сягають узбережжя моря (Преслав, Станіслав). Однак вкраплення даного типу назв на цих землях зв'язане, ймовірно, з колонізаційним рухом пізніших часів, можливо, навіть після XV ст.

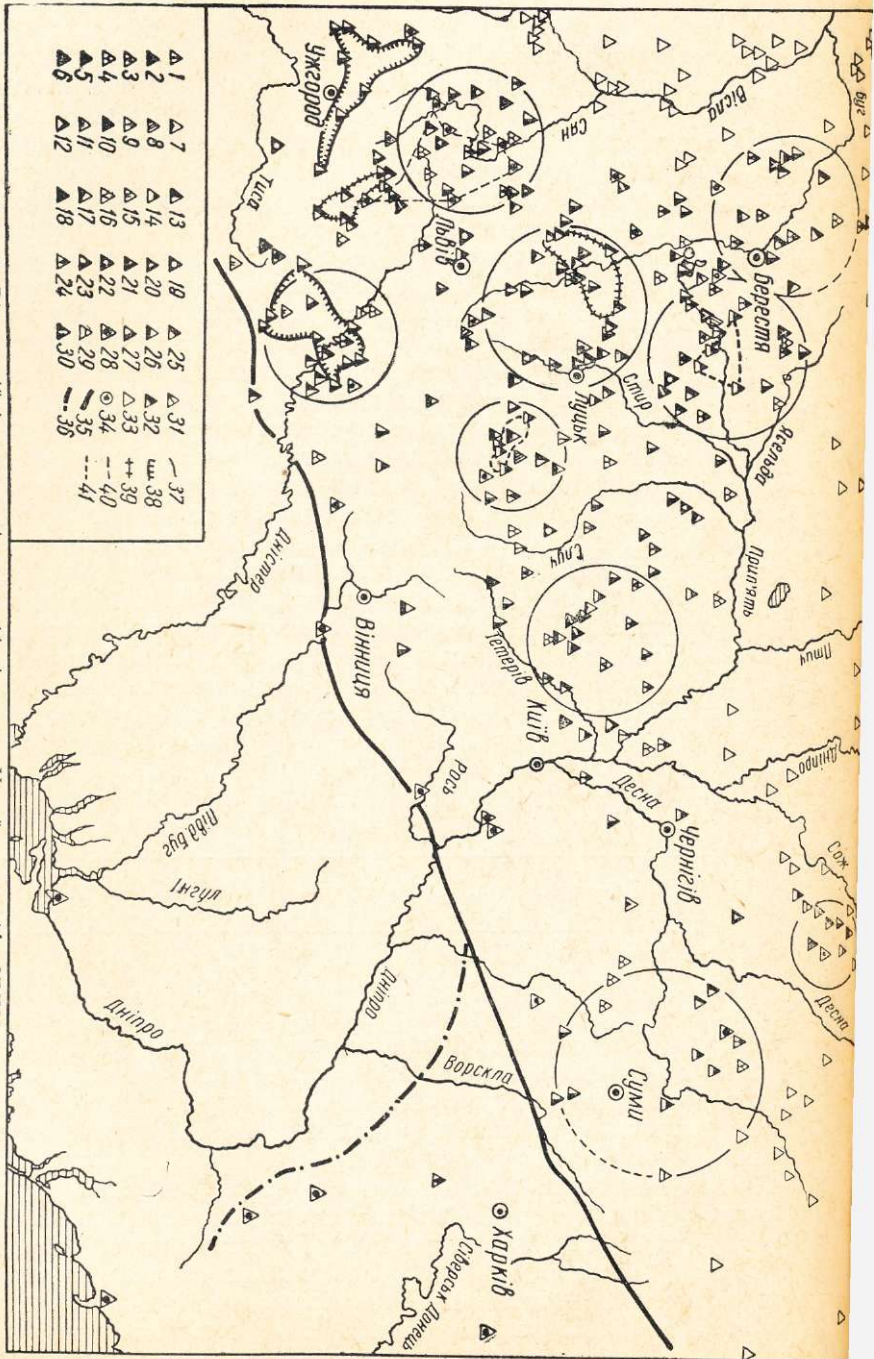

Рис. 3. Відприсвічні двоочленні географічні назви України на *Ів XVIII — першої половини ХХ ст.

- 1 — биль; 2 — бич; 3 — биж; бор; 4 — бір; бор; 5 — боть; 6 — бьат; 7 — буж; 8 — вьаж; 9 — вьиж; 10 — вои; 11 — волож; 12 — гол; гоц; 13 — гор;
- 14 — гот; 15 — дан; 16 — дж; 17 — дуж; 18 — дуб; 19 — жид; 20 — юби; юбол; 21 — мьч; 22 — миль; 23 — мир; мер; 24 — миль; 25 — нж;
- 26 — раж; 27 — росль; 28 — слав; славль; 29 — стан; 30 — тьір; 31 — хвал; 32 — хоч; 33 — відприсвічні двоочленні назви на *Ів суміжних з Україною територій; 34 — окремі обласні центри досліджуваної території; 35 — південно-східна межа назв на *Ів української зони; 36 — відхилення південно-східної межі української зони; 37 — прибігнені межі найбільших склупень назв на *Ів української зони; 38 — ізоморфа; мп/мер; 39 — ізоморфа; нж; 40 — ізо-
- морфа; слав; славль; 41 — ізоморфа; гол.

Українська зона назв на **-*їь** нагадує неправильний трикутник, одна із більших сторін якого (південно-східна) закриває ареал з південного сходу. На її території протягом досліджуваних століть назви розподіляються неоднаково. Розташування назв у першому періоді створює зону, видовжену з півдня на північ (рис. 1). У двох останніх періодах помітне значне групування назв у південно-західному напрямі (рис. 2—3). Більш-менш однакова кількість назв припадає на східну і західну частини зони в X—XIV ст., хоч на західній більшість засвідчень відноситься до пізніших століть. Явну кількісну перевагу цих назв у західній частині зони помічаємо і в двох останніх хронологічних періодах. Поділивши територію зони приблизно по меридіану 29°35' східної довготи, одержуємо таке співвідношення назв на **-*їь** у східній і західній частинах зони (табл. 3).

Таблиця 3

Частини зони	X—XIV ст.	XV—XVII ст.	XVIII—перша половина XX ст.	Всього
Східна частина зони	20	21	45	86
Західна частина зони	23	144	219	388

Різниця в кількості засвідчень назв на **-*їь** в східній та західній частинах зони пояснюється загальним звуженням її на сході, а також певною мірою історичними умовами, що сприяли затиранню та відмиранню назв. Крім того, майже половина східної частини зони входить у периферійну смугу ареалу назв на **-*їь**.

Помітна також загальна нерівномірність поширення цих назв: на одних ділянках зони є скупчення їх, на інших вони поширені рівномірно або лише вкраплюються в інші топонімічні ареали (південь України). Це дає нам підстави виділяти основні та периферійні смуги зони. До основних належать землі середнього Присяння і верхнього Придністров'я, землі між верхів'ями Бугу та Случі, між середнім Тетеревом та обабіччю Ужа. На Лівобережжі таку ж смугу простежуємо у басейні Сейму та Десни. Периферійні смуги виділяються в Карпатах, на Поділлі, у верхів'ях Південного Бугу і по р. Росі, на землях по ріках Трубежу, Супою і Удаю, у верхів'ях Ворскли, Сіверського Дінця. Ці території у документованій період можна відносити до перехідних земель ареалу. Зауважимо, що, незважаючи на певну стабільну окресленість смуг зони, через відмирання і появу нових назв протягом сторіч всередині зони відбувався певний перерозподіл назв і змінювався характер їх поширення. Це стосується основних і, зокрема, периферійних смуг зони.

Вздовж території зони із заходу на північний схід по основних смугах, де скупчено найбільше назв, пролягає її вісь, приблизно

через Перемишль (з відхиленням на Самбір, Галич), Володимир-Волинський (з відхиленням на Ратно, Берестя), Луцьк, далі північніше Ізяслава на Коростень, північніше Києва на Путивль (з відхиленням до Новгород-Сіверського, Стародуба). На цій осі в основному протягом двох останніх періодів виділяються значні скупчення назв, які, мабуть, вказують на історичні центри зони. До них належать передусім Перемишль — Тустань, Галич, Володимир-Волинський — Луцьк, Ізяслав; на Поліссі — Берестя та Ратно, Коростень — Овруч з відхиленнями на Київ та Житомир; на Придесенні — Путивль та Стародуб.

На думку окремих дослідників, топонімічна формація з **-*jь** первісно «характерна для прадавніх городів»²². Слід вважати, що саме вказані скупчення назв на **-*jь** якраз і відображають слов'янські давні укріплені поселення. Відомості про наявність їх у великій кількості саме на Волині, Придністров'ї, Поліссі перегукуються з даними історичних джерел, зокрема працею Географа Баварського (IX ст.) про городи слов'янських племен. Саме у бужан було 230 городів, у волинян — 70, уличів — 318 і т. д.²³

Місця скупчень назв у зоні, можливо, слід розглядати як найбільші осередки племен. Характерно, що скупчення назв на **-*jь** в українській зоні майже всюди збігається з скупченнями іншого архаїчного типу топонімів, зародження якого сягає родового ладу у слов'ян, — патронімічних назв на **-ичі**. На території України, а також в інших слов'янських країнах вони виступають в парі. Чітке розмежування типів поселень у ранньому середньовіччі (город — село, *castrum* — *villa*) і відповідно до цього топонімічних типів назв (Будораж — Ратиборичі) вказує на характер заселення у давній період української зони²⁴, територіальний взаємозв'язок городів і сіл.

Українська зона назв на **-*jь** дає також ряд відомостей про територіальне поширення структурних груп даного типу назв, зокрема структурних груп антропонімів. На території України історично неоднаково локалізувалися такі структурні групи топонімів, як **-слав/-славль** і **-ніж**; **-мир/-мер** і **-дан**, **-бір/-бор** і **-вой** тощо. Неоднаковий розподіл груп зумовлений їх різною кількістю, а розташування — внутрішніми закономірностями розвитку зони. Одні структурні групи рівномірно поширені на території зони (**-мир/-мер**, **-ніж** і т. д.), інші є характерними лише для однієї частини або навіть окраїни зони (**-дан**, **-діж**, **-меч**, **-росль**, **-вой**), деякі з них виступають як вкраплення у зоні (**-брат**) і т. д. У зв'язку з цим ту чи іншу структурну групу знаходимо на території всієї

²² S. Rospond. Próbný atlas toponomastyczny Słowiańszczyzny, стор. 177; його ж. Stratygrafia toponimiczna, стор. 76.

²³ М. Н. Тихомиров. Древнерусские города. М., 1956, стор. 9.

²⁴ На час формування Київської держави і пізніше цей первісний взаємозв'язок між граматичною формою та характером типу поселень врачається.

зони або ж на одній з її окраїн. Група назв, у другому члені яких виступає компонент **-діж** (Велдіж, Нудіж, Бездіж), локалізується по лінії, що йде з Прикарпаття через Волинь, досягаючи Полісся і р. Яселди; група з компонентом **-жир** вкраплена в масиві інших структурних груп на **-*їь** від Тиси до Прип'яті тощо.

Привертає увагу й те, що в західній частині зони зосереджена більшість таких структурних груп, які майже відсутні в східній. Відсутність на сході і наявність на заході одних і тих самих груп протягом документованого періоду вказує на специфіку і особливості цих частин зони. Специфіка зони проявляється також у наявності в східній та західній частинах однакових структурних груп, наприклад, **-бір/-бор**, **-гощ**, **-виж**, **-мир/-мер**, які оформляють різні за значенням і звучанням назви. Ніде у західній частині зони не виявлено таких назв на **-*їь**, які зустрінуто на сході, зокрема на Лівобережжі: Скоробор, Буймер, Снагость, Стародуб, Троєбор, Угощ, Оргощ, Вороніж, Тростаць, Любостань і т. д. Це свідчить про самобутність творення назв на **-*їь** у давні віки на території усїєї зони. Окремі назви Лівобережжя (Самбір, Возгощ, Уніж) тотожні з топонімами Придністров'я і Надприп'яття. Ці одиничні приклади немає підстави розцінювати як наслідок колонізаційних рухів із заходу на схід. Аналогічні назви поширені в Білорусії, Росії і Польщі. Що ж до назв півдня України, зокрема таких, як Богуслав, Станіслав та ін., то вони, ймовірно, виникли завдяки колонізації його переселенцями з півночі та північного заходу.

Деякі з структурних груп, зокрема **-гощ**, **-мир/-мер**, **-ніж**, **-слав/-славль**, будучи рівномірно поширеними на території зони, творять ще окремі скупчення, на базі яких виділяється ряд ізоморф. Вони знаходяться здебільшого на основних смугах зони. На Волині чітко вирізняються ізоморфи груп **-ніж**, **-гощ** (двічі)²⁵, у Присянні — група **-слав/-славль** (ряд назв на **-слав** виділяється побіч південно-східної межі зони і проходить вглиб на південь, сягаючи моря). На Придністров'ї та по р. Ужу і притоках Латориці виділяється група **-мир/-мер**. Особливо характерна вона для Закарпаття (рис. 3).

Скупчення назв, об'єднаних за другим членом топонімів, відображають поширеність того чи іншого структурного типу антропонімів на певній території. Їх кількісні характеристики — джерело для типологічних порівнянь української зони з аналогічними зонами східних, західних чи південних слов'ян.

На території української зони з назвами на **-*їь** виявлено також скупчення тотожних за звучанням назв. Інтерес становлять назви *Переніж* (< *Переніг*), засвідчена 5 разів (ізоморфа **-ніж**, рис. 3),

²⁵ Підкреслення значної кількості назв з компонентом **-гощ** на Волині знаходимо у П. Арумуа (P e e t e r A r u m u a. Sur les principes et méthodes d'hydronymie russe: Les mons en gost? — «Scando-Slavica», VI, 1960, стр. 144—175).

Літмир та *Літомир* на Прикарпатті і в Карпатах; *Вишемер* (*Вишомир*) зустрічаємо 3 рази по обидва боки р. Бугу і т. д. Територія, на якій знаходяться однакові близько розташовані топоніми, відображає не лише динаміку заселення і відбиває антропологічну базу виникнення однієї чи групи однаково утворюваних назв, а й дає підставу твердити, що в основі даних назв лежать не різні випадкові імена, а ім'я однієї особи. У зв'язку з цим можливе припущення про належність одній і тій же людині, ім'я якої лягло в основу цих назв, не лише городів, а й земель, які їх оточували. Наявність тотожних назв, розташованих на значних віддалях одна від одної, є наслідком поширення однотипних антропонімів або механічного перенесення назв разом з переселенцями (Перемишль у Галичині і в Росії). Аналогічне значення має географія першого компонента деяких двочленних назв на *-*їь*, наприклад, *Добромиль*, *Доброніж*, *Доброгощ*, *Доброслав-а* або *Іустань*, *Тумир*, *Тугощ-і* і т. д.

Протягом документованого періоду відбувався певний перерозподіл у поширенні структурних груп на території зони.

Дослідження статистичних даних та географії назв на *-*їь* України не вичерпується сказаним. Як кількісні показники, так і просторове поширення назв на *-*їь* при дальшому вивченні будуть мінятися, а разом з тим розкриватимуться нові, не цілком з'ясовані питання. Нові проблеми у вивченні української зони назв на *-*їь* постають при зіставленні її даних з даними таких же зон інших слов'янських країн, при дослідженні ареалу назв на *-*їь* у цілому.

Виявлені засвідчення назв у Х — першій половині ХХ ст. відображають коефіцієнт наявності назв у відповідні періоди. Кількість засвідчень не абсолютна, підлягає змінам і може у кожному з трьох виділених нами періодів доповнюватися. Статистичні дані назв на *-*їь* взагалі та їх структурних груп набирають джерелознавчої пізнавальності лише після проведення аналізу структури та значення топонімів. Проте статистика попередньо виявляє систему досліджуваного типу назв, інформує про закономірності його розвитку в різні історичні періоди. Її відомості для дослідження мови, історії дають немалий ефект при попередньому встановленні часу утворення тих чи інших структурних груп назв на *-*їь*.

Протягом документованого періоду українська зона назв на *-*їь* майже не змінювалася — вони характерні для західних, північно-західних, північних та північно-східних областей України і не характерні для півдня її. Ця територія збігається із землями найдавнішого розселення слов'ян. Значне поширення назв на *-*їь* на Поліссі (там же знаходиться інший архаїчний тип назв на *-ичі*) заперечує твердження про слов'янсько-балтійський рубіж на Прип'яті, а засвідчення їх в українських Карпатах вказує, що заселення цієї частини України могло проходити не пізніше заселення верхнього Придністров'я чи Волині. Різна частотність поширення топонімів на *-*їь* відображає густоту заселення у давні часи, а також

межі української зони, з чим пов'язується встановлення території найдавнішого розселення слов'ян.

Статистичні дані та географія поширення назв на *-*jь* — цінне джерело для дослідження історичних діалектів та історичної лексикології.

О. А. Купчинский

СТАТИСТИКА И ГЕОГРАФИЯ ДВУЧЛЕННЫХ
ОТЫМЕННЫХ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ УКРАИНЫ НА *-*jь*

Резюме

Статистика и география — неотъемлемые элементы каждого топонимического исследования.

Древнеславянские двучленные географические названия на *-*jь*, выявленные на территории Украины, представлены 328 засвидетельствованиями: X—XIV ст. — 43, XV—XVII ст. — 165, XVIII — первая половина XX ст. — 264. В общем количестве географических названий на *-*jь* выделяются 33 структурные группы, представленные разными числовыми показателями и неодинаковым процентным соотношением засвидетельствований в указанных хронологических периодах. Количество названий на *-*jь* изменяется по мере выявления документальной базы. Поскольку исследуемые названия уходят своей историей в глубину веков и в документированном периоде сохранились лишь как реликт прошлого, их количество, в основном, отображает наличие названий, а не продуктивность их развития за указанный период.

Географические названия на *-*jь* распространены в западных, северо-западных, северных и северо-восточных областях Украины и отсутствуют на юге. Украинская зона составляет часть общеславянского ареала названий на *-*jь*. Эта территория совпадает с землями самого древнего заселения. Неодинаковая частотность названий создает в зоне основные и периферийные полосы, отображающие разную плотность поселений. На основных полосах выделяются значительные скопления названий — центры древнеславянской колонизации. Интерес представляют границы зоны.

Для изучения истории и языка, в частности лингвогеографии, большое значение имеют статистика и география структурных групп названий на *-*jь*.